

Тема 4. Ліберально-орієнтована політична філософія: теорія справедливості та концепція рівності

1. Р.Дворкін про головний принцип лібералізму
2. Теорія лібералізму Роберта Нозіка

1.Рональд Дворкін: «головним нервом лібералізму є певна концепція рівності»

В останні десятиліття ХХ століття політична проблематика стає однією з центральних тем, обговорюваних англійськими філософами. На передній план філософських дискусій виходять питання справедливості і рівності, свободи і індивідуальних прав. Настільки підвищена увага до політичної філософії була викликано публікацією ряду книг, присвячених оновленню і критичному переосмисленню лібералізму. Серед них найбільш важливе місце займає робота Рональда Дворкіна «Про права всерйоз» (1977), завдяки якій цей американський філософ права придбав широку популярність. Свої ідеї він розвинув далі в книгах «справа принципа» (1985) і «Імперія права» (1986).

«Головний» принцип лібералізму. Дворкін спробував відповісти на багато складних політичних та правових питань, з якими зіткнулися сучасні ліберали. Свій варіант лібералізму він запропонував в період, коли правлячі ліберальні партії переживали серйозну кризу (по крайній мері, в Сполучених Штатах і Великобританії), а ліберальні ідеї, здавалося, втратили колишню привабливість. Проведена в післявоєнний період політика економічного зростання не тільки не виправдала надій лібералів, які бачили в ній засіб вирішення багатьох соціальних проблем, а й стала серйозним дестабілізуючим фактором в суспільстві. Лібералів засуджували за економічну несправедливість і зростаючу соціальну нерівність, а найбільше - за антигуманну війну у В'єтнамі, оголивши, як вважали багато, експлуататорську сутність лібералізму. Погіршувалася ситуація тим, що ідеологічні кордони між партіями виявилися розмитими; коаліції, що з'являються на політичній арені, не можна було однозначно віднести до табору лібералів, консерваторів або соціалістів. У цих умовах ідеологія лібералізму стала виглядати досить аморфним утворенням, що не має чітких принципів. Висловлювалася думка, що лібералізм - це лише зручний «ярлик» в боротьбі політичних угруповань, застосований до різноманітних совокупностей політичних поглядів, за якими не стоїть ніякого ідейного єдності. Живучість цього ярлика пояснювалася історичними випадковостями, егоїзмом певних політичних сил і переважної політичною риторикою. Ідея лібералізму як фундаментальної політичної теорії, що лежить в основі різних ліберальних «пакетних угод», оголошувалася просто міфом.

Ця «скептична», за висловом Дворкіна, позиція гостро поставила питання про об'єднуючі принципи лібералізму, що забезпечують спадкоємність в його розвитку. У будь-якій послідовній політичній програмі, вважає Дворкін, можна виокремити компоненти двох видів: що визначають принципи, які мають самостійну цінність, і похідні позиції, що служать засобом втілення в життя визначальних принципів. На думку скептика, ліберальні пакетні угоди (наприклад, пакет ліберальних програм «нового курсу») взагалі не містять визначальних принципів. Альтернативна точка зору, якої дотримується Дворкін, передбачає, що такі принципи в лібералізмі існують і саме ними керуються політики, вибираючи похідні стратегії, які, надбудовуються над цими визначальними принципами, утворюють з ними єдиний пакет програм. Такі пакети програм розпадаються, а лібералізм, відповідно, вимагає більш адекватного вираження своїх принципів, коли в силу змінених соціальних і економічних умов виявляється неефективність обраних похідних стратегій. Для обґрунтування цього альтернативного підходу необхідно продемонструвати, що слід відносити до визначальних ліберальним принципам, а що - до похідних стратегій. Наприклад, до чого слід віднести політику економічного зростання? Чи буде відмова від неї зрадою по відношенню до ліберальних ідеалів?

Отже, чи існує якийсь «стрижневий» принцип, який зберігає інваріантність при всіх поворотах у розвитку ліберальної ідеології і політики, і що вважати цим принципом: пріоритет волі, недоторканність індивідуальних прав, принцип віротерпимості або щось ще? Як відомо, розстановку сил на політичній арені традиційно представляють у вигляді прямої, на лівому кінці якої розташовуються сили, що віддають пріоритет рівності, а на правому -

сили, які цінують понад усе свободу. Між ними розміщують тих, хто намагається знайти компроміс між цими «протилежними» політичними ідеалами. Таким чином, ліве крило політичних сил утворюють радикали, які підтримують деякий вид соціалізму; праве - консерватори, які відстоюють вільний ринковий капіталізм, а посередині розташовуються ліберали, які є прихильниками капіталізму загального добробуту. Вважається, що на цій прямій можна знайти місце для будь-якої політичної партії і що становище на цій прямій висловлює істота будь-якої політичної позиції.

На думку Дворкіна, недоліком такого способу опису політичної арени є не тільки його надмірно спрощений характер, але, головне, помилкові припущення, на які він спирається. Він не враховується той важливий факт, що в сучасній політиці (принаймні, тій, що має місце в західних демократіях) жодна партія і жоден політик не може розраховувати на підтримку виборців, якщо не буде керуватися ідеалом рівності. Тому, згідно з Дворкіна, відмінність між консерваторами і лібералами полягає не в тому, що перші більше цінують свободу, а другі намагаються знайти компроміс між свободою і рівністю. Різниця полягає в тому, що вони дотримуються різних поглядів на рівність. Кажучи узагальнено, всі сучасні політичні партії (і консерватори, і радикали, і ліберали) дотримуються абстрактного принципу рівності, згідно з яким уряд повинен ставитися до своїх громадян з рівною турботою і повагою, тобто він повинен, з одного боку, бачити в громадянах людей, схильних до страждань і в той же час наділених здатністю самостійно вирішувати, як їм слід жити, а з іншого боку, воно не повинен розподіляти блага, ресурси і можливості, виходячи з того, що деякі громадяни гідні більшої турботи і поваги. Однак це абстрактне вимога рівності може бути сформульовано у вигляді двох різних принципів. Перший принцип говорить, що уряд повинен однаково ставитися до своїх підданих, тобто при розподілі деякого блага надавати кожному рівну з усіма іншими частку. Так, цей принцип рівності дотримується при розподілі виборчих повноважень, коли одній людині надається один голос і нікому не надається більше одного голосу. Згідно з другим принципом уряд повинен ставитися до громадян як до рівних, тобто має забезпечувати всім рівну турботу і повагу при прийнятті політичного рішення про те, як слід розподіляти блага в суспільстві. Другий принцип є більш фундаментальним, тоді як перший впливає з другого і має обмежене застосування: в одних випадках ставлення до громадян як до рівних передбачає рівний розподіл деякого блага, а в інших випадках - ні. Якщо, наприклад, два густонаселених райони постраждали від повені, то другий принцип рівності вимагає надання більшої допомоги більш постраждалому району, а не поділу наявних коштів порівну. Очевидно, що різні політичні партії висуватимуть різні рішення щодо рівного розподілу того чи іншого блага, бо вони по-різному трактують рівну турботу і повагу уряду щодо громадян. Так, для одних політиків другий, фундаментальний принцип буде означати, що при вступі до університетів чорні і білі абітурієнти повинні мати рівні умови прийому, а для інших з цього принципу буде витікати необхідність надання чорним абітурієнтам певних квот. Таким чином, специфіку лібералізму як послідовної політичної теорії, його «стрижневі» принцип становить, згідно Дворкіна, певна трактування рівності.

Ліберальна концепція рівності. На питання «Що значить для уряду ставитися до громадян як до рівних?» Можливі, вважає Дворкін, два принципово різних відповіді. Відповідно до першої відповіді уряд повинен займати нейтральну позицію щодо різних уявлень громадян про благо і гідне життя, бо він не буде ставитися до громадян як до рівних, якщо віддасть перевагу одному з цих уявлень. Відповідно до другої відповіді уряд не може бути нейтральним в цих речах, оскільки ставлення до людей як до рівних неминуче спирається на певне розуміння людської природи і цінності людського життя.

Перша відповідь висловлює суть ліберальної концепції рівності, а з другою погодилися б представники самих різних неліберальних політичних течій (включаючи консерваторів і соціалістів)? незважаючи на їх різкі розбіжності в розумінні гідного життя.

Отже, відмінну рису ліберальної концепції рівності Дворкін бачить у вимозі нейтральності уряду, який тільки тоді ставиться до громадян як до рівних, коли надає їм самим вирішувати, який спосіб життя вибрати і що вважати благом. Безумовно, принцип нейтральності є подальшим розвитком і узагальненням принципу віротерпимості, проголошеного в класичному лібералізмі, проте між ними є суттєва відмінність. Відповідно до принципу віротерпимості держава не повинна нав'язувати своїм громадянам переконань в питаннях релігійної віри і моральності, проте це не означає, що з ліберальних принципів не випливає ніяких норм поведінки для громадян, і не заперечується можливість морального виховання громадян в ліберальних чеснотах - правда, як підкреслювали класичні ліберали, методами, що виключають державне втручання, бо примусом можна домогтися гарної поведінки, але не можна виховати глибоко моральних людей.

Навпаки, принцип нейтральності передбачає, що лібералізм не встановлює ніяких моральних норм для громадян. Для уряду, який проводить ліберальну політику, всі уявлення людей про благо і сенс життя заслуговують рівного уваги, якщо тільки вони не спрямовані проти інших людей. Будь-яка людина має рівне з усіма право на турботу і повагу з боку уряду, навіть якщо його спосіб життя викликає несхвалення у більшості громадян. Без дотримання такої рівності уряд не може ставитися до своїх громадян як до вільним і незалежним людям, наділеним почуттям власної гідності. Тому саме рівність, і перш за все принцип ставлення до громадян як до рівних, служить, відповідно до Дворкіна, тим джерелом, з якого виводяться права окремих індивідів.

Індивідуальні права як політичні козири. У класичному лібералізмі права обґрунтовуються тим, що якщо люди мають ці правами, то в кінцевому рахунку виграє все суспільство в цілому. *На думку Дворкіна, довід про загальну користь абсолютно недоречний в разі індивідуальних прав, так як він не враховує їх особливого характеру. Наявність у людини будь-якого права означає, що він має цим правом скористатися навіть в тому випадку, якщо воно не узгоджується із загальною користю і інтересом. Індивідуальні права - це свого роду козири в руках людей, що дозволяють їм перешкодити прийняттю тих політичних рішень, які, відповідаючи загальним інтересам, не узгоджуються з фундаментальним принципом рівності, згідно з яким уряд повинен ставитися до громадян як до рівних.*

Інститут представницької демократії вважається найкращим способом забезпечення соціально-політичної рівності в суспільстві, однак він далеко не досконалий. Рішення, що приймаються демократичним шляхом, відображають те, що найбільш вигідно більшості. Однак, коли люди вважають за краще одне політичне рішення іншому, їх переваги, згідно Дворкіна, містять в собі два компоненти: особистий і зовнішній. Особисті уподобання громадянина стосуються тих благ, які надаються йому самому, тоді як зовнішні переваги зачіпають блага, які виділяються іншим людям. Якщо, наприклад, законодавчий орган, висловлюючи волю більшості виборців, забороняє виступи на підтримку непопулярних у суспільстві політичних поглядів, то це рішення не є результатом чесної конкуренції між особистими уподобаннями громадян, а висловлює переважуючі в суспільстві зовнішні переваги. Воно викликано не тим, що виступи на підтримку подібних поглядів позбавлять більшість громадян якихось можливостей, а тим, що більшість просто не схвалює ці погляди. В цьому випадку певних можливостей позбавляються як раз ті, хто розділяє ці погляди. В результаті вказане рішення не забезпечує, а порушує право кожної людини на те, щоб з ним поводитися як з рівним.

Демократія не дозволяє виокремлювати в загальних перевагах громадян, що виявляються в ході голосування, особисті та зовнішні компоненти, тому для дотримання рівності вона повинна бути доповнена певним коригувальним механізмом, що перешкоджає прийняттю мажоритарними політичними інститутами рішень, що відображають сильні зовнішні переваги. Цей механізм можна реалізувати тільки за допомогою системи цивільних прав, які служать протипагою для певних демократичних рішень. Такою ж коригувальний механізм необхідний і для іншого найважливішого суспільного інституту - економічного ринку. В ідеалі ринок забезпечує більш рівний розподіл ресурсів, ніж будь-яка альтернативна економічна система, однак, як добре відомо, реальний ринок породжує серйозні нерівності, серед яких є як допустимі (що відображають, наприклад, різну кількість вкладеної праці, різний рівень кваліфікації тощо.), так і неприйнятні (що впливають, скажімо, з відмінностей в природній обдарованості, в успадковане багатство і т.п.). Усунути ці неприйнятні нерівності можна за рахунок перерозподілу благ в суспільстві, що здійснюється через систему оподаткування, програми соціального забезпечення і страхування і т.п. Стало бути, ринок повинен бути доповнений системою індивідуальних прав на соціальне забезпечення. Таким чином, обґрунтування прав полягає в тому, що «без них не можна гарантувати всім індивідам рівну турботу і повагу, але це не слід розуміти так, ніби ці права захищають рівність на протипагу демократії і ринку, які служать якійсь іншій мети і висловлюють якийсь інший принцип» [6], бо права дозволяють поліпшити єдино можливе для цих інститутів оправданіє. Подібна трактування та обґрунтування індивідуальних прав істотно зраджують їх місце і роль в правовій системі держави, що вимагає перегляду самої теорії права. Вирішенню саме цього завдання і присвячена книга Дворкіна «Про права всерйоз». Ліберальна теорія права. Як вказує Дворкін, для пануючої ліберальної теорії права, що має своїм джерелом філософію Єремїї Бенґама і з'єднує в собі юридичний позитивізм і утилітаризм, абсолютно неприйнятна ідея індивідуальних прав в витлумаченні вище сенсі. Відповідно до цієї теорії зміст права вичерпується певними нормами, які істотно відрізняються від всіх інших соціальних норм (наприклад, норм моралі). Правові норми приймаються певним інститутом в строго встановленому порядку і в результаті - б) - усвідомленого політичного рішення. Люди мають тільки юридичними правами, які явно сформульовані в правових нормах. Ніяких інших політичних прав панівна теорія не признає. Дворкін пропонує більш широке тлумачення правової системи, яка включає в себе не тільки норми, але і принципи. На відміну від норм принципи не закріплені в постановах законодавчих органів, а діють швидше як «неписане» право, бо на них посилаються при обґрунтуванні судових рішень. Принципи не диктують конкретних рішень, а лише формулюють підстави, які можуть схилити до того чи іншого рішення, тоді як норми застосовуються за правилом «все або ніщо»: якщо умови, про які домовилися нормою, мають місце, вона повинна бути автоматично дотримана. Виникнення конфлікту між двома правовими нормами означає, що одна з них повинна бути змінена або взагалі скасована; принципи же можуть приходити в зіткнення, і верх бере той, який є більш вагомим або важливим, але звідси зовсім не випливає, що конкуруючий принцип перестає бути принципом. Помімо цих формальних особливостей принципи мають ряд істотних рис. По-перше, вони служать засобом вираження політичної моралі, прийнятої в суспільстві, і тим самим забезпечують зв'язок і взаємодія права і моралі. При розгляді судових справ до принципів вдаються тоді, коли існуючі правові норми досить невизначені і не диктують однозначного рішення або коли розглядається справа не можна підвести під жодну з наявних норм. У цих випадках, вважає Дворкін, на суддів покладається завдання знайти в ході зваженої й об'єктивної інтерпретації принципів, що лежать в основі існуючих правових норм, колишніх судових рішень (прецедентів) і громадської політичної моралі, найбільш узгоджене і

послідовне рішення, найкращим чином інтегровальне в систему права . Завдяки цій техніці інтерпретації право асимілює в собі моральний зміст і отримує моральне виправдання, а суспільна мораль виступає «вирішальним фактором в юридичних питаннях». Таким чином, в теорії Дворкіна отримує відображення кантівська ідея про «взаємодоповнюючі моралі і права». Інший важливою рисою принципів є те, що вони служать обґрунтуванням політичних прав, які, отже, не обмежуються юридичними правами, закріпленими в правових - 61 - нормах.

Дворкін вибудовує цілу класифікацію політичних прав, в якій найбільш важливе значення має відмінність між «основними» і «інституційними» правами. Основоположні права мають абстрактну силу як протиположна колективним інтересам при обґрунтуванні політичних рішень, прийнятих суспільством в цілому, тоді як інституційні права повинні враховуватися при обґрунтуванні рішень, що приймаються деяким політичним інститутом. Юридичні права в цьому випадку тлумачаться як інституційні права на певне судове рішення. Різниця між цими видами прав Дворкін пояснює наступним прикладом. Припустимо, суспільною мораллю визнається, що кожна людина має право на власність іншої людини, якщо він в ній більше потребує. Це право не закріплено в конституції, і при існуючій політичній організації суспільства люди не володіють інституціональним правом на прийняття законодавчою владою законів, що відображають це право і, отже, порушують конституцію. Чи не мають люди і інституціональним правом на судові рішення, що виправдує злочинство. Проте можна стверджувати, що в цілому люди в даному суспільстві мають основоположне право на внесення в конституцію поправки про скасування власності або на повалення існуючого уряду. Це, звичайно, гіпотетичний випадок, проте, згідно з Дворкіна, такого роду основоположні права, виражені в принципах громадської політичної моралі, повинні враховуватися в судовій практиці поряд з принципами, вже представленими в колишніх судових рішеннях. Таким чином, «політичні права - це продукт як історії, так і моралі: на що окрема людина має право в громадянському суспільстві, залежить і від існуючих звичаїв, і від справедливості політичних інститутів цього суспільства» [7]. Безумовно, теорія Дворкіна головним чином відображає американський досвід двохсотлітнього безперервного конституційного розвитку, а запропонована ним модель права являє собою ідеальний варіант американської правової системи, проте це анітрохи не применшує значення його теорії для плідного розвитку ліберальних ідей в інших країнах.

У статті «Лібералізм» Р.Дворкін про те, що в останні роки несподівано популярним стало думку, що лібералізму не існує. Перед в'єтнамською війною ліберали відстоювали більше економічне рівність, інтернаціоналізм, свободу слова і були проти цензури, захищали рівність між расами і засуджували сегрегацію, виступали за рішуче відділення церкви від держави, за процесуальний захист тих, кого звинувачують у злочині, за декриміналізацію порушень моральних норм, особливо порушень, пов'язаних з наркотиками і сексом, за умови, що вони відбуваються з обоїпільної згоди і стосуються тільки дорослих, і, нарешті, за енергійне використання центральної державної влади у вирішенні всіх цих завдань. Ці завдання склали, за відомим висловом, "загальні справи" лібералів, і сподвижників цих справ можна було легко відрізнити від прихильників іншої великої політичної партії, яку доцільно назвати "консервативною". Консерватори, як правило, дотримувалися протилежних позицій по кожному з перерахованих питань.

Однак ряд процесів, що відбувалися в шістдесяті і сімдесяті роки, змусив багатьох засумніватися в тому, що лібералізм - це окрема самостійна політична теорія. Одним з таких процесів була війна. Джон Ф. Кеннеді і його команда називали себе лібералами. *Багато критиків зробили висновок про те, що війна оголила приховані зв'язки між лібералізмом і експлуатацією. Як тільки ці ймовірні зв'язки вийшли назовні, стали говорити, що лібералізм пов'язаний як з експлуатацією всередині країни, так і за її межами. Кордон між лібералізмом і консерватизмом стала здаватися ілюзорною.*

По-друге, з'явилися питання, які, здавалося, більше не ділили політиків на лібералів і консерваторів. Наприклад, неясно, чи вважати справою лібералів захист навколишнього середовища, навіть якщо вона вимагає відмовитися від політики економічного зростання, що зумовить зниження безробіття. І захист прав споживача в рівній мірі стосувався і тих, хто називав себе лібералом, і тих, хто відносив себе до консерваторів. Припущення про те, що важливим завданням уряду є поліпшення загального добробуту і збільшення валового продукту країни. Стали популярними вимоги надати невеликим місцевим групам більший контроль над прийняттям політичних рішень - не тому, що рішення, прийняті на місцевому рівні, як правило, кращі,

а тому що особисті стосунки між політиками, які приймають такі рішення, будуються на взаємній повазі та співробітництво, а тому ці відносини бажані самі по собі. Протест проти економічного зростання заради самого росту і неприйняття концентрації влади є ліберальними по духу, бо традиційно ліберали виступали проти зростання великого підприємництва і підтримували політичну рівність. Але, з іншого боку, ці позиції означають відмову від стратегії економічної і політичної централізації, яку з часу політики "нового курсу" загально визнано відносять до числа ліберальних стратегій.

По-третє, внаслідок всього цього політики не так охоче, як раніше, стали відносити себе до лібералів або консерваторам, а з більшою готовністю віддавали перевагу поєднувати політичні позиції, які раніше вважалися або ліберальними або консервативними. Наприклад, президент Картер відкрито заявляв про свою нібито "ліберальної" позиції з прав людини і разом з тим відстоював "консервативну" точку зору, коли наполягав на необхідності збалансувати національний бюджет -навіть за рахунок згортання вдосконалених програм соціального забезпечення. Тому несподіване висунення Картера в кандидати на пост президента багато коментаторів приписували його здатності до такого "прориву" через політичні категорії. В [Великобританії також з'явилися нові комбінації старих позицій: наприклад, останнім лейбористський уряд з питань цензури виявився не більше "ліберальним", ніж торі, і трохи більш ліберальним - з питань імміграції та охорони громадського порядку.

Адміністрація Рейгана і уряд Тетчер призупинили цей процес, аби відродити в своїх націях віру у важливість відмінності між лібералізмом і консерватизмом. Питання, вирішення яких згладжувало ця різниця в сімдесяті роки, тепер відступили на задній план; переважаючими стали дискусії з економічної справедливості і національної оборони, а вони легко вели до розколу політиків на ліберальну і консервативну партії. Разом з тим виникли дебати між "старими" і "новими" лібералами. Вальтера Мондейла, який боровся за висунення в кандидати на пост президента від демократичної партії, назвали лібералом старого гарту, бо він виступав за значний контроль з боку уряду в економічній сфері; Гарі Харта, навпаки, назвали представником нових лібералів, які вважали програмні установки "нового курсу" непридатними для нації, яка потребує більш гнучкої і диференційованої політики в області промисловості. Лейбористська партія у Великій Британії змістилася вліво; багато з найбільш впливових лібералів вийшли з неї і утворили соціал-демократичну партію, яка, як вони стверджують, несе тепер прапор справжнього лібералізму.

Дворкін обґрунтовує тезу про те, що головним нервом лібералізму є певна концепція рівності, яку він називає ліберальною. Ця теза передбачає, що лібералізм є послідовною політичною теорією, і тому є сенс говорити про його головному принципі.

Слово "лібералізм" з вісімнадцятого століття використовувалося як назва різних сукупностей політичних поглядів. Пояснення цьому слід шукати в заплутаних випадковості історії, а тут не останню роль зіграли егоїзм певних політичних угруповань, переважна політична риторика і багато інших чинників. Одна з таких сукупностей поглядів склалася, в силу перерахованих причин, в період політики "нового курсу"; в ній вимога зменшення нерівності і зростання економічної стабільності поєднувалося з багатшою системою політичних і громадянських свобод для тих груп, які в той час відстоювали ці цілі. Наше сучасне поняття "ліберал" сформувалося на основі саме цього пакету політичних програм.

У будь-якій послідовній політичній програмі присутні два роду елементів: основні цілі, що є самостійною цінністю, і похідні цілі, що є цінністю як засобу досягнення основних цілей.

На думку скептика, ліберальний пакет ідей взагалі не містить визначальних політичних принципів: цей пакет сформувався випадково і зберігається в цілісності, оскільки в цьому зацікавлені певні угруповання. Відповідно до альтернативного пояснення, цей пакет має визначальні принципи і розпався тільки тому, що стало зрозуміло, які похідні ідеї краще служать цим визначальним принципам. В такому випадку розпад лібералізму "нового курсу" був не результатом несподіваного розчарування в його основоположних політичних принципах, а наслідком змінених обставин, які поставили під сумнів правильність наявних стратегій втілення в життя цих принципів. Якщо це альтернативне пояснення правильно, то ідеал лібералізму як фундаментальної політичної теорії не тільки не міф, але ідея, необхідна для будь-якого адекватного пояснення сучасної політичної історії і будь-якого адекватного аналізу сучасних політичних розбіжностей.

Зрозуміло, ми не зможемо віддати перевагу скептичному або альтернативного йому пояснення до тих пір, поки не буде сформульована теорія, що пояснює, які елементи ліберального пакету слід вважати основними, а які - похідними. На жаль, саме в цьому питанні думки як самих лібералів, так і їх критиків сильно розходяться. Наприклад, критики часто стверджують, що ліберали виступають за економічне зростання, а тому підтримують бюрократичний державний апарат і розвиток промисловості, що забезпечують економічне зростання, заохочують прагнення до економічного зростання заради нього самого і надають особливого значення конкуренції, індивідуалізму і задоволенню матеріальних інтересів. Звичайно, політики, яких ми вважаємо зразковими лібералами (як, наприклад, Герберт Хемфрі і Рой Дженкінс), наголошували на необхідності економічного зростання.

Дворкін вказує, що його план включає в себе певне розуміння ролі політичної теорії в політиці. Він передбачає, що лібералізм містить деякі визначальні політичні принципи, які залишаються незмінними вже протягом тривалого часу і продовжують користуватися впливом в політиці. Формування ліберальних пакетів програм відбувається наступним чином: в силу тих чи інших причин політики, які керуються визначальними ліберальними принципами, домовляються про конкретну схему похідних стратегій, які, надбудовуються над цими принципами, утворюють єдиний пакет програм, а інші політики, в силу власних причин, стають союзниками перших в реалізації цієї схеми. Такі пакети програм розпадаються, а лібералізм, відповідно, дробиться, коли виявляється неефективність похідних стратегій, коли ці стратегії стають неефективними в силу змінених

економічних та соціальних умов або коли зазначена схема втрачає привабливість для союзників, без яких ліберали перестають бути дієвою політичною силою.

Дворкін формулює ряд умов, яким має задовольняти будь-який прийнятний опис визначальних принципів лібералізму:

- (1) Цей опис має містити принципи, щодо яких можна припустити, що люди нашої культури вважають їх визначальними в політичних програмах.
- (2) Ці принципи повинні бути тісно пов'язані з недавнім чітко сформульованим ліберальним пакетом програм, тобто з тими політичними позиціями, які він охарактеризував як "загальні справи" лібералів;
- (3) Слід досить докладно сформулювати ці основоположні принципи з тим, щоб мати можливість відрізнити ліберальну політичну теорію від інших конкуруючих з нею політичних теорій;
- (4) Якщо перераховані вимоги автентичності, повноти і відмінності дотримані, то слід віддати перевагу найбільш чіткій і економній формулювці визначальних принципів, оскільки вона буде мати більшу пояснювальну силу і забезпечить кращі умови для перевірки тези про те, що визначають принципи не тільки передують ліберальним пакетів програм, а й продовжують існувати після того, як ті зникнуть з політичної арени.

Аргументи на користь лібертаріанство групуються в три основні кластери:

а) власність на себе;

б) взаємна вигода;

в) максимізація свободи.

2. Найвпливовішим викладом аргументу від власності на себе є «Анархія, держава та утопія» Роберта Нозіка.

Нозік представляє принцип «власності на себе» («права власності на себе самого», або «самовласності) як інтерпретацію принципу поведінки з людьми як з «цілями в собі».

До цього принципу поведінки з людьми як з цілями в собі, який був формулою Канта для висловлення нашої моральної рівності, звертається також і Ролз, і утилітаристи. Це дійсно принцип, якому ми сильно залежать, і якщо Нозік вдалося б продемонструвати, що з цього принципу слід принцип володіння власністю на себе, а ця власність призводить до лібертаріанство, то це стало б потужним обґрунтуванням лібертаріанство. Я, однак, буду стверджувати, що Нозік не вдається вивести ні власність на себе, ні власність на майно з ідеї звернення з усіма людьми як з рівними, або як з «метою в собі»⁴.

В самому серці теорії Нозіка знаходиться ідея, висловлена в першому реченні його книги:
- «Люди мають права, і тому є дії, які не може вчиняти по відношенню до індивіда ні окрема людина, ні група осіб (без порушення цих прав)»

-Суспільство повинно поважати ці права, бо вони відображають основний кантовський принцип: людина - це мета, а не просто засіб; людьми не можна жертвувати або використовувати для досягнення якихось цілей без їх згоди »

-люди володіють незалежним існуванням і не є ресурсом для інших людей »

- Оскільки ми відмінні один від одного індивіди, і кожен має свої особливі вимоги, остільки є межі жертвам, яких можна вимагати від однієї людини в ім'я блага інших, - ці межі висловлює теорія прав.

Повага до цих прав є необхідним аспектом поваги домагань людей на те, щоб з ними поводитися як з цілями в собі, а не як із засобами для інших.

Згідно Нозіку, *лібертарне суспільство* поводить з індивідами:

- не як з «інструментами, засобами або ресурсами»;

-«Воно звертається з нами з повагою, якою ми заслуговуємо як володарі індивідуальних прав.

-Поважаючи наші права і тим самим звертаючись до нас із повагою, воно дозволяє нам - окремо або разом з тими, кого ми виберемо. - вибирати своє життя і реалізовувати свої цілі і уявлення про себе в тій мері, в якій ми на це здатні, спираючись

Нозік пов'язує ідею поведінки з усіма людьми як з «цілями в собі - з принципом рівності

Тут є важливі моменти спадкоємності між Нозіком і Ролзом. не тільки в зверненні Нозіка до абстрактного принципу рівності, але в його більш конкретних аргументах проти утилітаризму. Важливою частиною аргументації Ролза було те, що утилітаризм не здатний звертатися з людьми як з цілями в собі, оскільки допускає, щоб деякі люди нескінченно приносилися в жертву заради більшого блага інших. Ролз і Нозік згодні, що поведінка з людьми як з рівними вимагає обмежень на використання людиною блага інших або суспільства в цілому. Індивіди мають права, які справедливе суспільство повинно поважати, права, які не підлягають утилітарним калькуляціям або є їх продуктом.

Однак Ролз і Нозік розходяться в питанні про те, які права найважливіше для дотримання принципу поведінки з усіма людьми як з рівними.:

-У вкрай спрощеній формі можна сказати, що для Ролза одним з найважливіших прав є право на деяку частку ресурсів суспільства. Для Нозіка найважливішими правами є права на самого себе - права, що становлять "власність на себе". Ідея прав власності на себе може здатися дивною, тому що вона передбачає, що є якась окрема річ, «Я», яка знаходиться у нас у власності. Але поняття «Я» в концепції власності на себе має «чисто рефлексивне значення». Основу ідею самовласності можна зрозуміти в порівнянні з рабством - мати власність на себе значить мати ті ж права на свою особистість, які рабовласник має на раба. Не відразу стає очевидним, в чому тут різниця. Чому ми не можемо прийняти обидві позиції? Зрештою, твердження про те, що ми маємо власність на себе, ще нічого не говорить про власність на зовнішні ресурси. І твердження, що ми маємо права на справедливую частку ресурсів суспільства, здається не виключає можливість власності на себе. Нозік, однак, вважає, що ці дві позиції несумісні.

Згідно Нозіка, вимога Ролза про те, щоб блага, вироблені талановитими, використовувалися б для поліпшення добробуту знедолених, несумісне з визнанням власності на себе. Якщо я маю власності себе, то я власник і своїх талантів. А якщо я володію своїми талантами, то я маю право власності на все, що виробляю з їх допомогою. Так само як володіння ділянкою землі означає, що я володію всім, що виробляє ця земля, так і власність на таланти означає, що я володію всім, що вироблено моїми талантами. Вимога перерозподілу через податки від талановитих до знедолених порушує право власності на себе.

Проблема не в тому, що Ролз або Дворкін вірять в те, що інші люди можуть мати в власності мене або мої таланти таким же чином, як раб знаходиться у власності якоїсь особи. Навпаки, як я намагався показати, їх гіпотетичні позиції призначені для моделювання твердження про те, що ніхто не є володінням іншого (див. с. 87 наст. изд.). Ліберали поважають претензії індивідів на їх власні таланти. Ліберали визнають, що Я є законним власником моїх талантів, і що вільний використовувати їх відповідно до обраних мною проектами.

Однак ліберали кажуть, що, оскільки володіння тими чи іншими талантами - справа чистого везіння, остільки права людей на свої таланти не включають права отримувати нерівні винагороди від використання цих талантів.

Так як таланти незаслужені, то для держави не буде запереченням морального рівності розглядати таланти людей як частину їх обставин і, відповідно, як можлива підстава для вимог компенсації. Люди, обділені природою при народженні, мають легітимні домагання по відношенню до тих, хто отримав переваги від природи, і останні мають моральні зобов'язання по відношенню до

перших. Тому в теорії Дворкіна талановиті сплачують страхові внески, які йдуть знедоленим природою, а в теорії Ролза талановиті отримують вигоду від талантів, тільки якщо це приносить вигоду позбавленим талантов.

Для Нозіка це становить заперечення власності на себе. Неможливо сказати, що я володію своїми талантами, якщо інші мають законні претензії на плоди цих талантів. Принципи Ролза встановлюють (часткову) власність на людей, на їх діяльність і їх працю, права на яку належать іншим.

Ці принципи включають перехід від класичної ліберальної ідеї права власності на самого себе до ідеї (часткових) прав власності на інших людей »

Згідно Нозіку, такі ліберальні уявлення не в змозі забезпечити поведження з усіма людьми як з рівними, як з цілями в собі. Як і утилітаризм, вони роблять деяких людей просто ресурсами для життя інших, оскільки перетворюють деяку частину цих людей (тобто їх природні властивості) ресурсом для всіх. Оскільки я маю права власності на себе, знедолені природою не можуть мати легітимних домагань на мене або мої таланти. Це ж вірно і по відношенню до всіх інших примусовим втручанням у вільний ринковий обмін. Тільки необмежений капіталізм може повністю визнати мою власність на себе.

Можно підсумувати аргументацію Нозіка в двох твердженнях:

1. Перерозподіл по Ролзу (або будь-яке інше примусове втручання держави в ринковий обмін) несумісне з визнанням людей власниками себе. Тільки необмежений капіталізм визнає власність на себе.
2. Визнання людей власниками себе є вирішальним для поведження з усіма людьми як з рівними.

Нозикова концепція рівності починається з прав на себе, але він вірить, що ці права передбачають також і наші права на зовнішні ресурси, що суперечить ідеї ліберального перерозподілу.

Було висунуто два важливих заперечення проти цієї позиції:

По-перше, багато критиків стверджують, що Нозик помиляється у своїй вірі в те, що власність на себе з необхідністю породжує абсолютні права власності на майно. Власність на себе сумісна з різними режимами власності на майно, включаючи і ролзівську.

По-друге, критики доводять, що принцип самовласності є неадекватне тлумачення поведження з усіма людьми як з рівними, навіть з точки зору уявлень самого Нозіка.

Якщо ми спробуємо іншим чином інтерпретувати ідею самовласності, з тим щоб зробити її більш адекватною концепцією рівності, і оберемо економічний режим за її основу, то це не віддасть, а наблизить нас до ліберального розуміння справедливості.

Я розгляну обидва ці заперечення по черзі.

Власність на себе і власність на майно.

Во-перше, як власність на себе породжує власність на майно? Нозік стверджує, що ринкові обміни включають в себе застосування сил і здібностей людей, і оскільки індивіди мають у власності свої сили і здібності, то вони також мають власність на все. Але, ринкові обміни включають в себе щось більше, ніж застосування власності сил і здібностей. Вони також включають юридичні права, зовнішні блага, включаючи і ті речі, які не були просто створені з нічого. Якщо я володію якимось ділянкою землі, я можу поліпшити землю завдяки застосуванню моїх власних сил і здібностей. Але я не створив цю землю, і тому моє право на неї (і, отже, моє право на використання цієї землі в ринкових обмінах) не може бути засноване виключно на застосуванні моїх власних сил. Нозік також не заперечує, що ринкові трансакції включають щось більше, ніж застосування власних сил і здібностей.

У його теорії моє право на зовнішні блага на кшталт землі починається з того моменту, коли інші передали мені це право відповідно до принципу передачі майна. Це, звичайно, засноване на припущенні, що попередній власник мав законне право. Якщо хтось продає мені ділянку землі, моє право на землю буде добре обґрунтованим лише настільки, наскільки і його. А його право було таким рівно настільки, наскільки у попереднього власника, і т.д. Але якщо юридична дійсність моїх прав власності залежить від дійсності попередніх прав, то визначення юридичної дійсності моїх прав на зовнішні блага вимагає пройти по всьому ланцюжку передач майна до самого її початку. Але де це початок? Це той момент, коли хтось створив землю за допомогою сил і здібностей? Ні, бо ніхто з людей не створив землю. Вона існувала до виникнення людей. Началом серії передач майна було не створення землі, але той момент, коли вона була вперше присвоєно індивідом як його приватна власність.

Відповідно до теорії Нозіка, ми повинні пройти по ланцюгу передач до кінця, щоб побачити, чи було первинне привласнення легітимним. Тому, для того щоб мати (як вважає Нозік) право на всі винагороди, які належать мені від ринкових обмінів, я повинен бути легітимним власником не тільки моїх сил і здібностей, а власності, яка перебувала в чиєму-небудь володінні зовнішніх ресурсів.

Це питання про первісне присвоєння зовнішніх ресурсів передують будь-якого питання про їх легітимні передачі. Відповідно до теорії Нозіка, якщо не було легітимного початкового присвоєння, то не може бути і легітимною передачею. Так що Нозік повинен представити нам пояснення того, як зовнішні ресурси спочатку купуються індивідом для власного користування. Нозік усвідомлює, що йому необхідно це пояснення. Іноді він говорить, що речі з'являються в світі вже в прив'язці до людей, які мають на них право власності. Але він розуміє, що все, що знаходиться у володінні сьогодні, включає в себе частину того, що не входило в світ як приватна власність, як з юридичної, так і моральної точки зору. Усе, чим володіють зараз, має в собі певний елемент природи. Але тоді як ці природні ресурси, якими спочатку не володів ніхто, стали частиною чиєїсь приватної власності?

І) Первісне присвоєння.

З точки зору історії, відповідь часто полягає в тому, що природні ресурси стали чиєюсь власністю за допомогою сили. Це доволі «незручний» факт для тих, хто сподівається, що теорія Нозіка захистить нерівність.

Або застосування сили зробило первісне привласнення нелегітимним, і тоді нелегітимні нинішні права власності та немає ніяких моральних підстав, що забороняють урядам конфіскувати багатства і перерозподілити їх.

Або початкове використання сили не зробило привласнення нелегітимним, в разі чого ми можемо, на таких же підставах, застосувати силу для того, щоб відібрати власність у нинішніх власників і перерозподілити її.

У будь-якому випадку, той факт, що початкове присвоєння часто проходило із застосуванням сили, означає, що відсутні моральні заперечення проти перерозподілу існуючих багатств.

Нозік дотримується першого з можливих рішень цієї проблеми. Застосування сили робить присвоєння нелегітимним, так що нинішні права власності нелегітимні. Тому ті, хто зараз володіють обмеженими ресурсами, не мають права позбавляти інших доступу до них, так, наприклад, капіталісти не мають права позбавляти робочих їх права доступу до продуктів або прибутків, що створюються існуючими засобами виробництва.

В ідеалі наслідки нелегітимного присвоєння повинні бути виправлені і ресурси повернуті їх повноправному власнику. Однак, часто неможливо знати, хто є повноправним власником, так як ми не знаємо, у кого були нелегітимно відняті ресурси.

Нозік передбачає, що ми могли б виправити нелегітимність існуючих прав власності, зробивши одноразове загальне перерозподіл ресурсів відповідно до принципу відмінності Ролза. Тільки після такого перерозподілу вступить в силу Лібертаристський принцип передачі майна. Однак, коли ми знаємо повноправних власників, ми повинні повернути їм ресурси. Наприклад, Д. Лайонз стверджує, що відповідно до поглядів Нозіка, велика частина Нової Англії повинна бути повернута американським індіанцям, у яких були несправедливо відняті їх початкові права. Інші доводять, що нозіківський принцип виправлення має на увазі репарації афроамериканцям, і що найкраще їх виплачувати у вигляді

программ позитивної дискримінації» (Vails 1999] Для того, хто поділяє нозіковську теорію первинного володіння власністю, нинішні права легітимні, якщо і попередні були легітимними. *Якщо попередні права були легітимними, то будь-який новий розподіл, виникає на основі ринкових обмінів, справедливо. Це те, що лібертаріанці пропонують в якості своєї теорії справедливості.* Але наслідком цієї теорії є те, що якщо попередні права були нелегітимні, то таке і новий розподіл. Той факт, що новий розподіл виник в результаті ринкових трансакцій, не має значення, оскільки ніхто не мав ніякого права передавати ці ресурси за допомогою ринкових обмінів. Це, як і попереднє твердження, є сутнісною частиною теорії Нозіка. Вони - дві сторони однієї монети.

Багато захисників прав власності не хотіли б заглядати занадто далеко в історичне минуле їх власності. Будучи задоволені володінням, ми, мабуть, боїмося озирнутися назад на ті кошти, якими воно було придбано. Ця історична амнезія говорить багато про що - спроби виправити минулі несправедливості в привласненні відкривають скриньку Пандори (див. [Waldron 1992]). Здоровий глузд підказує, що реальне значення має те, чи сприяє нинішній розподіл свободі людей і задоволенню їх потреб. Ми повинні просто ігнорувати будь-який «первородний гріх», пов'язаний з привласненням ресурсів в минулому (див. [Sanders 1987]). Значущий результат, як підказує здоровий глузд, а не історичне походження.

Але Нозік не може звертатися до цих доводів здорового глузду для того, щоб залишити в стороні історію, бо вся його теорія базується на ідеї про те, що справедливість - це справа «історії, а не «кінцевих станів». Він відкидає ліберальні і соціалістичні теорії саме тому, що вони визначають справедливість через задоволення потреб, збільшення корисності або винагороду заслуг, в той час як він наполягає на тому, що немає мірила для оцінки справедливості іншого, ніж історія. Ось чому він називає свою теорію - історичної концепцією справедливості. Оскільки первинне привласнення було здебільшого нелегітимним, теорія Нозіка не може захистити існуючі володіння від перерозподілу. Але нам все ще потрібно знати, яким чином первинне привласнення могло б бути легітимним.

Якщо ми не можемо відповісти на це питання, то слід не тільки відкласти реалізацію нозіковського принципу передачі майна до тих пір поки історичні права власності не будуть засвідчені або виправлені, але і відкинути його повністю. Якщо немає ніякої можливості привласнити собі ресурси, які не належать нікому, не порушуючи домагань інших людей на право прийняття їх до уваги, то нозіковское право передачі ніколи не реалізується.

Яке початкове присвоєння абсолютних прав на нічий ресурси сумісно з ідеєю поводження з усіма людьми як з рівними? Це - стара проблема для лібертаріанців. Нозік спирається на її рішення, запропоноване Джоном Локком. В Англії XVII в. йшов процес обгородження земель, які до цього перебували в спільному володінні та користуванні. (Немає ніякого сенсу дбати про навколишнє середовище, коли ніхто інший цього не робить. Ми всі поспішаємо першими виловити рибу, і виловити її в більш молодому віці. В результаті все загальне не тільки не розвивається, але фактично часто йде до знищення. Його по-варварськи експлуатують. Таким чином, обгородження общинних земель необхідно для того, щоб уникнути їх деградації, і сприяти продуктивним вкладенням.) І якщо ми допустимо обгородження, ми можемо з впевненістю передбачити, що навіть ті, хто залишаться без землі, насправді будуть жити краще, ніж раніше. Вони втрачають право доступу до общинним землям, але взагалі-то вони і не отримували від них великої користі. У кращому випадку, вони могли тільки отримувати невелику кількість ресурсів на общинних землях, що швидко виснажуються. Замість цього, однак, новий землевласник, ймовірно, запропонує їм роботу на обгороджених землях, і вони зможуть на свою зарплату купити нові **товари, яких не могли купити раніше, так як раніше ні у кого не було стимулів вкладати їх в виробництво.**

Мораль цієї історії в тому, що, з огляду на трагедію спільних ресурсів, від обгородження землі всім, навіть тим, що не мають власності, швидше за все буде краще, ніж раніше. А це, *стверджує Нозік, і є вірний тест на легітимність присвоєння: те, що воно не погіршує чийогось положення в загальному і цілому.*

Д. Шмідц навіть стверджує, що не тільки можна огороджувати общинні землі, але це навіть є моральним обов'язком. Залишити ресурси в загальному користуванні, знаючи, що вони будуть виснажуватися, саме по собі означає нездатність залишити їх для інших в достатній кількості і

настільки ж гарної якості». Єдиний спосіб забезпечити достатньо і такої ж якості для наших дітей це розподіливши права власності на ресурси (Schmidt / 1990a) .

Лібертаріанці привели сильні аргументи на користь того, що індивіди, або групи людей повинні якимось чином здобувати контроль над тими чи іншими частинами природного світу і виключати інших з користування ними. І здається правдоподібним, що вірний тест на легітимність таких присвоєнь в тому, погіршується чи ні становище інших. Цим реалізується принцип рівного врахування інтересів всіх людей.

Гірше в якому відношенні, в порівнянні з якою альтернативою? Те, як ми відповімо на ці питання, зумовить те, які види присвоєння витримають перевірку твердження Нозіка.

Для прикладу розглянемо Емі і Бена, що живуть з землі, яка спочатку знаходиться у спільній власності. Емі привласнює стільки землі, що Бен не може жити на ділянці. Може здатися, що цим положення Бена погіршується. Але Емі пропонує Бену плату за роботу на її землі, яка перевищує ту, що він спочатку отримував на своїй власній. Емі тепер також отримує більше, ніж спочатку. Бен повинен погодитися на це, бо йому не залишається досить землі для того, щоб жити, як він звик. Йому потрібен доступ до присвоєної Емі землі, і вона може диктувати йому умови цього доступу, так що тепер він отримує менше половини вигоди від поділу праці. Акт привласнення, вчинений Емі, задовольняє застереження Нозіка, тому що ситуація після нього в матеріальному плані краще і для Емі, і для Бена. (Взагалі-то не обов'язково, щоб було краще для Бена, досить, щоб не було гірше.). Нозік вважає, що дотримати його застереження можна легко і, таким чином, більша частина світу швидко переходить у приватну власність. Тому власність на себе породжує абсолютне право власності на зовнішній світ. Оскільки первинне привласнення включає право передачі, ми незабаром отримаємо повністю розвинутий ринок продуктивних ресурсів (тобто землі). А оскільки це привласнення позбавляє деяких людей доступу до цих продуктивних ресурсів, ми незабаром отримаємо повністю розвинутий ринок праці. *І оскільки люди тоді будуть легітимно володіти і силами, і власністю, якими обмінюються на ринку, вони будуть мати легітимні права на всі блага, одержувані в результаті ринкових обмінів. І так як вони будуть власниками всіх цих ринкових благ, державне перерозподіл для допомоги тим, які опинилися в гіршому становищі, було б порушенням прав людей.*

Ми можемо резюмувати його концепцію наступним чином:

- 1. Люди є власниками самих себя.***
- 2. Світ спочатку не перебуває в чистому володінні.***
- 3. Можна придбати абсолютні права на непропорційно велику частину світу, якщо при цьому не погіршується становище інших.***
- 4. Порівняно легко придбати абсолютні права на непропорційно велику частину світу. Тому:***
- 5. Як тільки люди привласнили собі приватну власність, вільний ринок капіталу і праці стає морально необхідним.***

Я зосереджу увагу на нозіковській інтерпретації пункту 3 - на його розумінні того, що означає погіршити становище інших. Це розуміння характеризується двома рисами: по-перше, гірше - визначається в поняттях матеріального добробуту, і по-друге, загальне користування, що існувало до присвоєння, виступає в якості стандарту для порівняння.

Критики стверджують, що обидва положення неадекватні і що будь-який правдоподібний тест на легітимність початкового присвоєння вкаже лише обмежені права власності.

Матеріальний добробут.

Як ми бачили, Нозік підкреслює важливість власності на себе. Власність на себе захищає нашу здатність реалізовувати свої власні цілі, свої «концепції себе», так як дозволяє нам чинити опір спробам інших використовувати нас просто в якості засобів для їх цілей.

Можна було б очікувати, що нозіковське розуміння того, що в акті присвоєння погіршуються умови інших, також буде підкреслювати здатність людей діяти виходячи зі своєї концепції себе, і заперечувати проти будь-якого привласнення, що ставить когось в небажане становище підпорядкування та залежності від волі інших. Але зауважимо, що той факт, що Бен тепер підпорядкований рішенням Емі, не розглядається Нозік при оцінці чесності присвоєння. Насправді

привласнення Емі позбавляє Бена двох важливих свобод: 1) він не має ніякого впливу в питанні про статус землі, якою раніше користувався - Емі в односторонньому порядку присвоює її, не питаючи чи отримуючи згоди Бена; 2) не має ніякою впливу в питанні про те, як буде витрачатися його праця. Він повинен прийняти умови найму, продиктовані Емі, так як інакше він помре і, таким чином, повинен перестати контролювати те, як проводить значну частину свого часу. До присвоєння, можливо, у нього була концепція себе як пастуха, який живе в гармонії з природою. Тепер він повинен відмовитися від цих прагнень і замість цього підкорятися командам Емі, які, можливо буде примушена експлуатувати природу. З огляду на ці наслідки, його становище може стати гірше від привласнення землі Емі. Навіть якщо це і веде до невеликого збільшення його матеріальних доходів.

Нозіку варто було б розглянути ці результати навіть з точки зору його власного розуміння того, чому важлива власність на себе. *Він каже, що свобода вести життя відповідно до власної концепції блага є вища цінність, настільки важлива, що нею не можна пожертвувати в ім'я інших суспільних ідеалів (наприклад, рівності можливостей).*

Він стверджує, що турбота про свободу людей жити своїм власним життям лежить в основі його теорії необмежених прав власності.